

BALÁZS GÉZA

Népességmegtartó képesség, avagy képességmegtartó népesség

BALÁZS GÉZA (1959) Budapest

VIDÉK, PARASZT

Hogyan jutottunk oda, hogy egy kiváló mezőgazdasági lehetőségekkel, kincsekkel bíró országban a *paraszt* és a *vidék* szó elértektelenedett? „Mára a vidéki élet a magyar közgondolkodásban egyenlő lett a hátrányos helyzettel.” Pedig a vidék, a falu pótolhatatlan értékekkel bír. „A vidék nem csupán profitérdekeket kiszolgáló termelési tér, sokkal inkább társadalmi, kulturális és természeti értékek összessége...” (Ángyán József: *Magyar föld, magyar vidék*). A falu: az állandóság, a biztonság, az őserő, ami az „anyanyelvben, annak táji változataiban, a kulturális hagyományokban, történelmi emlékezetében, meséiben, legendáiban, hiedelmeiben és dalaiban, táncaiban, munkájában és ünnepnapjaiban” őrződött meg... „Ez a falu ma már csak az emlékekben él... A modernizálás, a civilizáció terjedése, a vele járó technikai, műszaki fejlődés, a tömegtermelés és a fogyasztói társadalom kezdte, majd felőrölte ezt a világot... Ezzel a huszadik század emberének biztonságos, életet rendező kapaszkodói eltűntek” (Bíró Zoltán: *A falu emléke*).

Gyermekkoromban édesapám könyvespolcáról gyakran levettem *A magyarság néprajza* kötetét. Amikor turistáskodunk, főleg falusi házaknál szálltunk meg. Upponyban annyira belém szeretett egy néni, hogy örökre akart fogadni. Az egyetemen magam választottam harmadik szakként a néprajzot. Néprajzkutató szerettem volna lenni. Bejártam az országot, később a nagyvilágot, mindenhol érdekelt, izgatott a nép élete, szokásai, hagyományai. Végigolvastam a szakirodalmat, megismertem a tudomány alapjait, a kulturális antropológia nagy elméleteit, amelyek arra lennének hivatva, hogy az embert szolgálják. Mégis a tudományban csak elvétve találkoztam a kultúraváltás elemi fájdalmának leírásával, elemzésével, amikor a parasztembernek elveszik, elhajtják a saját maga által nevelt, becézett állatait, kitoloncolják a házából, lerombolják a tanyáját, tönkreteszik a terményeit, vagy ellopják a termést az úgynevezett „gyorstermelők” (akik nem fáradnak munkával, csak szüretelnek). A harmincas évek kisemmizett parasztszairól döbbenetes hatással szól Veres Péter vagy Szabó Pál – utóbbi a *Talpalatnyi föld* című film kapcsán talán mélyebben az emlékeinkbe ivódva. De a tragédiák folytatódtak később is, s erről már csak elvétve és kevesek tudósítottak: tudományosan, szociografikusan, irodalmian.

Ritka esetben a költők. Például a Hetek hiteles, szociografikus szemléletű ország-térképezése: „A magyar vidék alávetettségének festése a Hetek költészetének egyik legszeleesebb panorámáját nyújtja... vert falak közt élő vert emberek...” Például Ratkó József: „Ez a falu is megöregszik... Üres házakat építenek itten. Kapuik előtt vak csönd üldögél...” Vagy Serfőző Simon említ holt vidéket, „jövöből kitagadott falvakat” (Jánosi Zoltán: *„Halottak faluja”: Nemzeti krízis és demitologizáció a Hetek és a Kilenek költészetében*). A magyar falu sorsában még a szociográfia, a riport műfaja a legilletékesebb. *Búcsú a parasztságtól* címmel Bíró Friderika és Für Lajos összeállítása: „minden fölül lett, ami korábban alul volt... Megbomlott a rend, kibillent a ritmus, megbillentek az emberi lelkek... Honnan az atyáúristenből termett itt ennyi gazember az országban...? ...amíg a paraszt a maga egyéni világát képes fönntartani és megőrizni az egyéni világához kapcsolódó mindenféle termelési, szokásbeli kulturális elemeket... addig mindig van erő a társadalmakban...” A „paraszt” fogalma, aki fő- vagy mellékfoglalkozásban, mint független, önálló gazda, saját tulajdonú földterületen földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozik; az ilyen paraszti életforma megszűnt, helyén földmunkás van, aki elvesztette az előző nemzedékek által összegyűjtött termelési, gazdasági tapasztalatait (Lovász János: *Faluépítés*). A földművelésben élt legtovább egy spirituális kapcsolat a természettel: „Régen a föld anyaföld volt, és a paraszt a pogány hit örököséként mitikus Földanyának tisztelte... Mára csupán árucikk, amelyet pénzért lehet forgatni, de lelki kapcsolat már nem fűződik hozzá”, összegez

a hódmezővásárhelyi tanyavilág pusztulásának krónikása, Szent Tibor *A dél-tiszántúli tanyarendszer* című írásában. Összességében „a magyar vidék mai helyzete és nemzetpusztulást hordozó szindrómái tüneteiben ijesztően hasonlítanak a millenniumi időszakéhoz” (Nagy Bálint: *A Hangya szövetkezetek...*). S ha ma nem cselekszünk okosan, az tragikus következményekkel járhat. Például hatékony földvédelem nélkül „60 év múlva végleg megsemmisülhet a humusz, és »elfogy« a hazai termőföld” (Tanka Endre: *Hogyan állítható talpra a magyar mezőgazdaság a XXI. században?*)

A NAGYBIRTOKTÓL A NAGYBIRTOKIG

Megjelent egy összeállítás Bakos István szerkesztésében, a Retörki (Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum) sorozatában: *A magyar falu sorskérdései – a rendszerváltás előtt és után*, amely több műfajban és szemszögből mutatja be a magyar vidék tragikus sorsát (Antológia, Lakitelek, 2021).

A 20. századi parasztság alapvető problémája a földkérdés volt. Ha van saját föld, akkor van termelés, van élet. De ha nincs... Majd a városiasodás okozta civilizációs ártalmak fölerősítették a falu felé fordulást. Ez a törekvés jelent meg a népi mozgalomban (falukutató mozgalom, népi írók szociográfiái, a nyelvjárások felé fordulás, a felvidéki Sarló mozgalom, Hangya-szövetkezés, az 1943-es szárszói találkozó, Kert-Magyarország-gondolat, Szabó Dezső, Györffy István, Teleki Pál, Karácsony Sándor, Veres Péter, Erdei Ferenc programjai). A 20. század első felének nagy törekvése a nagybirtok-ellenesség, a földreform, a földosztás. Az utóbbi kezdeményezéseket hamar romba döntötte a nagyobb föltulajdonnal bírók kulákká, kvázi a szocializmus ellenségeivé nyilvánítása, a beszolgáltatás, az erőszakos téeszésítés, valamint a faluösszevonások (körzetesítések). A kezdeti tragédiák ellenére a magyar termelőszövetkezeti modell – háttérében egy jól szervezett agrártudománnyal – sikeres lett, különösen a magánérdek, a háttérj gazdagság s általában a második gazdaság bevonásával. Az 1960-as évektől a magyar falu fejlődésnek indult, ebben az időszakban épültek a mezőgazdasági telephelyek melletti, nem mindenkinek tetsző, ám mégis korszerű kockaházak, valamint a nagycsalád együttélésére alkalmas emeletes, sokszobás családi házak.

Ezzel együtt negatív tendenciák is felbukkantak. Például a tanyák elsorvasztása, amelynek tragikus következményeit számos tanulmányban, könyvben írta meg Szent Tibor. Vagy az 1970-es évek településhálózat-fejlesztési terve, amely településközpontok kijelölésével, téeszék, iskolák összevonásával sorvasztani kezdte a kistelepüléseket (aprófalvakat), és például a falvak felét „funkció nélküli, egyéb településnek” nyilvánította. Más megközelítésben a „faluosztályok” elképzelésével igyekeztek funkcionális egymásra utaltságot kialakítani. A körzetesítésekkel az értelmiség távozott a faluból. Ennek a korszaknak az értelmiségi „jajkiáltása”: Gyűrűfű, az elhagyott falu (amely mára „ökofaluvá” változott). Pedig akkor már több falu került a pusztulás szélére. Még a 2000-es évek elején is született olyan koncepció, amelyben leírták, hogy „a falvak középkori maradványok, és tisztes kimúlásukhoz kellene az illő méltóságot biztosítanunk” (Szabó Gellért: *Milyen jövő vár a külterületen élőkre? Sürgős összefogás szükséges*).

A rendszerváltozás eleinte reményt adott a falunak, a települések látszólag visszakapták önállóságukat, de az ügyetlen „történelmi kártalanítás”, a föld magántulajdonba adásának összekapcsolása a kárpótlással, a termőföld elkótyavetyélése, sőt az ügyeskedő privatizáció, a téeszék szétvérese, a helyi intézmények kivéreztetése, az újabb nagybirtokrendszer kialakulása kihúzta a talajt számos település, sőt tájegység lakóinak lába alól: az 1950-es évekhez hasonló elvándorlás, agglomerációba, városba költözés indult el, kiüresedtek a falvak. „A mezőgazdaságban kialakult birtokszerkezet nem kedvez az ország lakosságának, mert vagy életképtelen törpebirtok, vagy bérmunkára alapozott nagybirtok... ha a nemzet többségének érdeke a nagybirtok kialakítását követeli, miért hátrálnak ki előle a nyugat-európai országok, s miért csupán reánk akarják ezt kényszeríteni?” (Veress László, Nagy Bálint, Tanka Endre, Szeremley Béla, Márton János: *A magyar mezőgazdasági politika és vidékfejlesztés jövőképe*.) Olvasom, hogy soha nem volt még olyan a magyar falu életében, hogy a helyiek ne tudták volna, hogy kik birtokolják a szomszédos földeket.

A nagyvárosok körüli felduzzadt falvak többnyire nem hagyományos települések, hanem jobbára csak alvófalvak. Napjainkra az a felemás helyzet alakult ki, hogy a magyarországi falvak többségében az infrastruktúra európai szintű (az 1960-as évektől minden faluban van villany, az 1990-es

évektől víz, csatorna, gáz, sőt internet, szinte mindenhol van személyautó). A mindent egy kaptafára fejlesztések azonban visszaüthetnek: „nem kellett volna ilyen irgalmatlan méretű csatornaépítést folytatni a magyar vidéken. Sokkal egyszerűbb, környezetkímélő házi technológiák vannak már” (Csatári Bálint: *Az én kis bihari falum*). A falvakban nincs munkalehetőség, elfelejtődtek a helyi gazdálkodás (mezőgazdálkodás, kertészet) hagyományai, elapadt a vállalkozói kedv, s az ezt indokló általános mondássá vált: „nem érdemes termelni, mert olcsóbban megkapom a Tescóban.” További abszurdok mutatják a magyar (és persze a világ) mezőgazdaságának problémáit: „A világban egy átlagos répa 1870 km-t utazik ahhoz, hogy eljusson a termelőtől a fogyasztóig” (Ángyán József), „A faluban, ahol egykor a lekvár és pálinka neves exporttermék volt, a szilva ára 2002 őszén magasabb, mint a banáné” (Horváth János: *A korszerű családi gazdaság*).

Természetesen az összkép változatos: egyes város környéki vagy idegenforgalmi szempontból felkapott települések továbbra is élnek, sőt virágoznak. Más tájegységek viszont erősen leszakadtak (Szabolcs, Bihar, Békés, Baranya, Somogy, Nógrád, Borsod stb. megyék egyes részei), ezekben megállt az élet, nem folyik termelés, nincs innováció, nincs művelődési tevékenység, erős a szellemi-gazdasági leépülés.

SZELLEMI VÁLTOZÁSRA LENNE SZÜKSÉG

Jó ötleteknek, gyakorlatoknak nem vagyunk híján (rögtön ezekről is szólok), előtte azonban lényegi kérdés a mezőgazdaság logikájának és a paraszti életmódnak a felismerése. „A birtokos paraszt örök, egy és oszthatatlan a világ minden részén” (Oszkó Sándorné: *Ormánság a 24. órában. Megkondult a lélekharang?*). A paraszti kultúra nem alacsonyrendű: „Ez a paraszti kultúra a maga teljességében az európai kultúra egyik csúcsteljesítménye, egyenrangú a görög-római kultúra, az antikvitás hagyományaival. Amíg lesz kultúra a Földön, addig ezt is, azt is tanítani fogják mint az egész emberiség pótolhatatlan örökségét” (Andrásfalvy Bertalan: *Az európai parasztság megismerésének kulcsa: Átány*). Egy elidegenedő, széteső világban a paraszti életmód minta lehet a túléléshez: „a családi gazdaság a termelés és fogyasztás folyamatában a társadalom szöveteit megőrzi és tovább szövi, tiszteli a közösség kultúráit és ösztönzi a találmányosságot” (Horváth János). De a legfontosabb, hogy értsük a mezőgazdaság sajátos logikáját és az ezen alapuló népi (paraszti) világnézetet, bölcsességet: „Az ipar logikája ilyen: kiszámítható folyamatok, funkcionális kapcsolatok – itt betesznek 2 kiló vasat, ott kijön 5 perc múlva a Suzuki... A valóság meg nem ilyen. Különösen nem ilyenek azok a rendszerek, amelyek a természettel dolgoznak... Ott valószínűségi kapcsolatok tartják össze – akárcsak az egész világot – a rendszert” (Ángyán József). És ebből következik, hogy a feje tetejéről a talpára kellene állítani a mezőgazdaságot – akkor talán nem lenne összefüggő kamionsor Madridtól Moszkváig, Oslóig és Isztambulig az autópályákon utaztatott mezőgazdasági terményekkel: „A történelemben is a fenntartható közösségek mindig úgy működtek, hogy például az élelmiszerellátás belülről kifelé történt: először magunknak megtermeljük a saját szükségleteinket, aztán a közeli városnak, a térségnek, aztán az országnak, és ami marad, azt külföldre viszem, abból export lehet” (Ángyán József: *A vidék lehetőségei*).

MÁS VIDÉKI VILÁG LESZ

Fordulat nélkül nem megy: „nem a vidék népességmegtartó képességére van szükség, hanem a képességmegtartó népességre... Vissza kell adni a kocsmai beszélgetések, a családi összejövetelek, a szomszédolások, a közügyek félelem nélküli megvitatásának, az egymást megismerő, lélektől lélekig jutó meghitt beszélgetések becsületét egyaránt” (Krizsán András: *A Falugondnoki Hálózatról*). Mintaként szolgálhat a két világháború közötti Hangya-szövetkezés, egy „autonóm törekvésű szövetkezési rendszer, amely a helyi közösség társadalom-gazdasági struktúrájából, a létező és lehető értékkeremtő tényezőinek összetételéből, a tájegység komparatív lehetőségeiből és a makrokörnyezeti előnyök és veszélyek irányából határozza meg az adott Hangya-szervezet szövetkezési és társulási struktúráját... miközben háromezret megközelítő szervezetre, településre kiterjedően tudatosította az egymást segítés, az önszegélyezés jelentőségét, életet, sorsot formáló erejét...

A Hangya-rendszer komplex mintáját, a gazdaság, társadalom és szellem egységére törekvést... az 1930-as években Wünscher Frigyes alakította ki, és szülőfaluja, az 1939-ben felavatott mintafalu, Tordas volt hivatva bemutatni” (Nagy Bálint). Vagy olyan apró ötlet, mint Kemény Bertalané, aki helyi tanterveket ajánlott az oktatás számára, így lett például a málna iskolai tantárgy a Börzsönyben (Krizsán András).

A néptelenedő, pusztuló magyar falu rehabilitációjára, felélesztésére számos elképzelés született. Az alap mindenképpen a gazdálkodás értelmének, hasznosságának felismertetése. Ehhez jó alapot ad a biogazdálkodás (a sok káros, ipari jellegű élelmiszer után a biztonságos, egészséges, természetes, hagyományos – magyar – élelmiszer) iránt megnövekedett igény, vagy éppen a családi gazdaságok (divatos szóval: farmok) szorgalmazása, illetve a már említett ökofalu-elképzelés. Jó kezdeményezés közvetlen, baráti vagy akár családi falusi-városi, termelő-fogyasztó közösségek létrehozása. Kiaknázatlan lehetőségek sora van a helyi piacokban (például az emlékezetes MDF-piacokban), a mezőgazdasági termékeket feldolgozó kisüzemekben, a háziiparban. Egyes helyeken a szolgáltatóipar fejlesztése, a falusi üdülés, avagy a városiak által „második otthonként” időszakosan lakott falusi házak helyrehozása, fenntartása lehet a megoldás. Így vált egy csaknem kihalt Borsod megyei falu, Szanticska városiak üdülőfalujává. A falvak fölfedezését, funkcióinak újraélesztését szolgálja – országosan persze elhanyagolható mértékben – egyfajta, részben romantikus értelmiségi visszaáramlás egy természetközeli világba, de olyan tudatos törekvések is, mint például a nagycsaládoknak ingyenes vagy kedvezményes telek- vagy házjuttatás. Amikor egy nagyvárosban ma már akár egymillió forint is lehet egy lakás négyzetméterára, komolyan megfontolandó, hogy pár négyzetméter városi lakás áráért nagy falusi házat is lehet vásárolni telekkel együtt. Az utóbbi évek járványa a távolról végzett, otthoni munka fellendülését hozta, ami ugyancsak érdeklődést keltett a vidéki, falusi lét iránt.

Tudnunk kell, hogy mára „a mezőgazdaság jelentősége az egész vidék eltartó, fenntartó képességéét tekintve, sajnos, minimálisra csökken. Más vidéki világ lesz a városokkal szorosan együtt élő térségekben, és más a periferián, az érzékeny táji környezetű területeken” (Csatári Bálint). Mind az egyes települések háttérbe szorulása, a falvak kiüresedése, mind pedig a szórványos visszaáramlás konfliktusokat és mentális problémákat hoz magával. Gondolhatunk itt a kultúráváltásra (más kultúrájú emberek megjelenése, például a gettósodó roma lakosú falvak, a városokra jellemző szlömösödés, nyomortelepesezés ma már számos falunkra is igaz), a magukra hagyott idősek, az ingázó gyerekek és felnőttek problémáira, a közösségi szolgáltatások (kulturális intézmények, üzletek, orvosi ellátás) elérésének nehézségeire, vagy például az utak-dűlőutak járhatatlanságára, a „megyeszélség” jelenségének fölerősödésére, amelyet egyes esetekben tetézik a helyi választott vezetés téltlensége vagy ügyetlensége. Mert azt nem lehet tagadni, hogy vannak települések, amelyek jó vezetéssel, menedzseléssel előre tudnak lépni. Kulcskérdés a közlekedés: „ha a hazai vasútvonalak az ország gazdasági erei, akkor a szárnyvonalak és a kisvasutak az ország közlekedésének hajszálerei” (ifj. Fekete Gyula: *Lakjuk be az országot! Nincs szerep nélküli település!*). A közlekedés ellehetetlenülése, a vasúti szárnyvonalak megszüntetése, a vonat- és buszkapcsolatok összehangolatlansága távolító erőt jelent a vidéki életmód kapcsán.

És nem utolsó kérdés a hangulat, a spirituális légkör. Kemény Bertalan, a falugondnoki hálózat szellemi atyja „falustársakat” képzelt el, akik „egy kútból isznak, akik egy kemencében sült kenyérből esznek, akik egymást este őrzik, akik házaikat kölcsönösen közös erőből egymásnak felépítik, akik ugyanazon a halotti padon pihennek, akik egymásnak sírokat ásnak, és halottaikat közösen kiviszik, akik a halotti tornán az elhunyt érdemeit dicsérik, s akik a hátramaradottokról gondoskodnak – azokat nevezik szomszédságoknak” (Krizsán András). Milyen szép is volna, de vajon visszahozható-e mindez, amikor már a meglévő portán lábasjóságot sem nagyon akarnak tartani, nem művelik meg kiskertet, a települést feldudáló autó hozza a pékárut, a süteményt, a fagyasztott élelmiszert, de még a virágot is. A városiak faluba való visszaáramlásából is adódnak konfliktusok: egyes rossz idegzetű városiakat bánt a kakaskukorékolás, az istállószag, de még a harangozás is.

A 20. század a magyarságot – persze más népek mellett – sok tekintetben elemeiben rázta meg országcsonkítás, rendszerváltások sorozata kapcsán, amely családok millióinak teljes tönkremenetelét jelentette. Ezt kellett volna követnie az újrakezdésnek, az életstratégiák átértékelésének. Nem csoda, ha az emberek nagy része számára ez elviselhetetlen terhet jelentett, belerokkantak, apátiába estek. Ezért mindannyiunk számára elsődleges feladat a megértés, a segítség, az együttműködés.

A vidéki szerep átértékelése nem magyarországi probléma, így van ez szinte mindenhol Kelet- és Közép-Európában. Ami bennünket, magyarokat erősebben érint, az a határokon túli magyarlakta tájak világa. A romániai magyar és persze nem magyar lakosú falvakkal kapcsolatban született eddig a legdurvább elképzelés, Ceaușescu 1988-as „faluszisztematizálási” (valójában falurombolási) programja, amely tizenháromezer romániai faluból mintegy hét-nyolcezret ítelt megszüntetésre. S bár a falurombolást a nemsokára bekövetkező romániai forradalom megállította, a romániai rendszerváltás egyik következménye lett a nagyfokú kivándorlás – s mára sok erdélyi faluban csak az idősek maradtak. De az át- vagy betelepítések, keveredések, hibridközösségek létrejötte, s ennek következtében a kultúraváltás, a vegyesnyelvűség szinte mindenütt sújtja, sorvasztja a határon túli magyarságot.

Elgondolkodtató és a közszolgálatra nézve kicsit szomorú, hogy a mai magyar falu problémái erőteljesebben jelennek meg egy – nem is magyar eredetű kereskedelmi televíziós – satirikus produkcióban, *A mi kis falunkban*. És az, hogy az értelmiség, a témában eddig érzékeny irodalom szinte nem is foglalkozik a kérdéssel. Persze vannak ellenpéldák, például a közelmúltból Galgóczi Erzsébet dokumentumokból irodalomba emelt regénye, a *Vidravas*. Vagy a mai magyar irodalomban megjelenő elgondolkodtató vidékképek, például Grecsó Krisztiánál, Borbély Szilárdnál. Ismerek számos vidékfejlesztő törekvést, jó példát, de valahogy biztató eredményt, társadalmi közhangulatot, a vidék, a helyi kultúra és nyelv és természet iránti társadalmi méretű rajongást vagy megmozdulást nem érzékelek. Pedig nem szabadna feledni: az ember alapvetően helyi, kisközösségekben érzi magát otthonosan, jól, biztonságban, s ennek egyik évezredes, kipróbált formája: a falu.

CSENGERY BÉLA, *Megszégyenítés* (US-HU-SU), 2020, olaj, papír, 60x65 cm